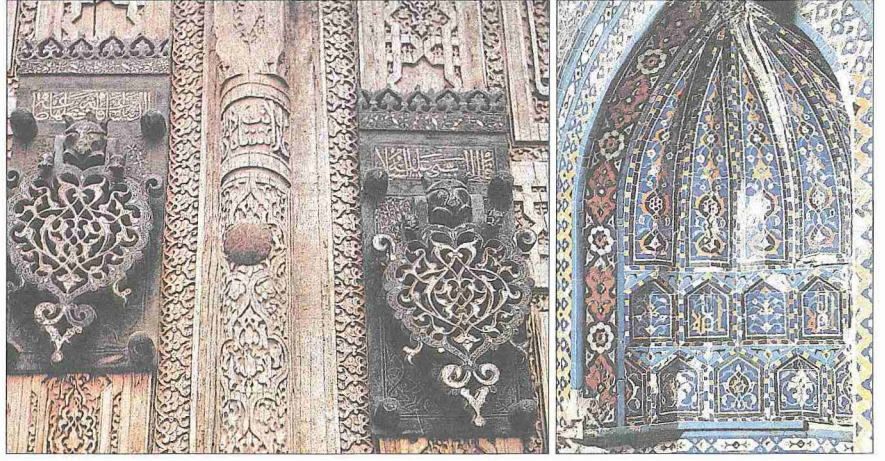

AHMED YESEVÎ KÜLLİYESİ

Yesi'de Ahmed Yesevî'nin
türbesi etrafında cami, tekke ve
kütüphaneden teşekkül eden külliye.

Külliye Siriderya nehrinin doğusunda Türkistan şehrinin kurulduğu ovada bulunmaktadır. Bu çevrenin, Göktürk Hakanlığı devrinde (550-745), kalıntıları 8 km. güneyde bulunan Şâvegar (شاوغر) adlı şehre bağlı olduğu ve burada Yassı (Yası, daha sonraki söyleyişle Yesi) adlı bir kale bulunduğu bilinmektedir. Göktürk Hakanlığı zamanından kalma seramik örneklerine Ahmed Yesevî Külliyesi etrafında yapılan kazılarda da rastlanmıştır. İslâm orduları 752'de Şâvegar'a vararak şehrin beyi ile sulh akdetmişler, daha sonraları ise şehir halkı kendiliğinden müslüman olmuş ve Şâvegar, müslüman-Türk illeri ile gayri müslim Türkler arasındaki kuzeybatı sınır şehirlerinden biri haline gelmiştir. Surlarla çevrili olan, mescidi, iç kalesi ve çarşısı bulunan Şâvegar, Ahmed Yesevî'nin yaşadığı çağda, etrafındaki dış mahalleler ve bağlar ile birlikte büyük bir merkez görünümündeydi ve din ulemâsı yetiştirmekle şöhret bulmuştu. Yâkût, XIII. yüzyıl başlarında Moğol istilâsı devrinde bu bölge için "Şâvegar, İlak (ايلاق) ilin-

Ahmed Yesevî Külliyesi'nin ahşap ve çini süslemelerine birer örnek: Tunç tokmaklı ahşap kapılardan biri ve çini detayı

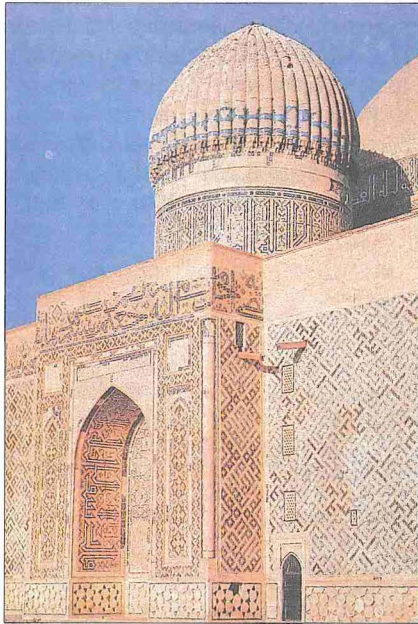
deki (Taşkent çevresi) Türk beldelerinden biridir" demektedir (*Mu'cemû'l-bûldân*, III, 315, 316).

Şâvegar'ın az güneyinde, ilk İslâmî Türk merkezlerinden İspîcâb'da (Sayram) doğan Ahmed Yesevî, "hikmet"lerinde, çocukken Siriderya boyunca daha kuzeydeki Şâvegar çevresine geldiğini şu mısra ile anlatmaktadır: "Yeti yaşda Arslan Bâbga kıldım selâm". Arslan Bâb veya Arslan Baba'ya atfedilen külliye, Şâvegar ve Fârâbî'nin doğum yeri olan Kengü-Tarban (Otrâr/Turâr) ile Karacuk arasındadır. Buhara'da iken "karındaşlık vilâyeti Türkistan"ı ve "Uluğ Baba ravzaları Ak Türbet'i özleyen Ahmed Yesevî'nin, nisbesinin de gösterdiği gibi, vatanına dönünce o "Ak Türbe"nin biraz güneyinde, Yassı Kalesi'nde makam tuttuğu anlaşılmaktadır. Külliye'nin bir bölümünün Ahmed Yesevî hayatı iken mevcut olduğu, yapılan kazılardan belli olmuştur. İlk külliye, şimdiki binanın kuzey kısmında mescid ve türbenin bulunduğu yerdedir. Burada, Hakanî Türk mimarisi üslûbunda, kelebek biçiminde kesilmiş tuğla süslemeleri bulunan bir duvar ortaya çıkarılmış, ayrıca ilk külliye'nin içinin süslenmesinde kaymak taşından oymalı kaplamalar kullanıldığı da tesbit edilmiştir. Bu kazılarda, türbenin yerinin değişmediği ve çevrede bulunan kemiklerden Ahmed Yesevî'nin ölümünden sonra külliye'nin etrafında büyük bir mezarlığın teşekkül ettiği anlaşılmıştır. Arkeoloji çalışmaları ile velî şairin, "Altmış üçte kirdim yirge sünnet diyü / Mustafaga mâtem tutup kirdim muna" beytinin mânası da ay-

dınlanabilmiştir. Külliye'nin yakınında yer altında bulunan dehliz, kubbeli mescid ve yine kubbeli daha küçük çilehane, Ahmed Yesevî'nin, Hz. Peygamber'in öldüğü yaşta onun için matem tutmak gayesiyle nasıl yer altına girdiği sorusunu cevaplandırmıştır. Yer altındaki bu mescid ve çilehanenin yapısı da Ahmed Yesevî'nin yaşadığı devre uyan özellikler göstermektedir.

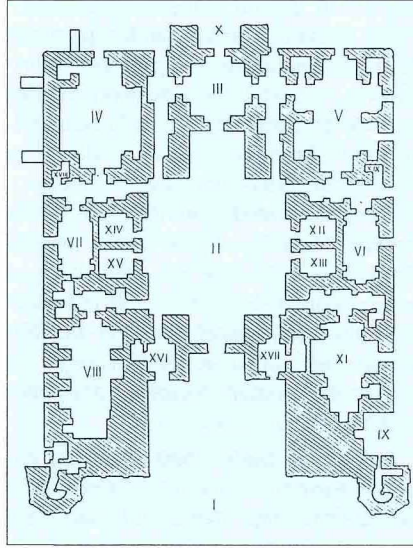
Ahmed Yesevî'nin ölümünden sonra, Yassı'nın (Yası) ziyaretgâh ve dinî merkez olarak gelişmeye devam ettiği vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Bağlar, bahçeler içinde başka türbeler ve bu arada Ahmed Yesevî'nin kızı Gevher Hatun'un mezarı da bulunmaktadır. Türk velîleri silsilesinin "ser-halkası" sayılan Ahmed Yesevî'ye "hazret-i Türkistan" denmesi sebebiyle, mezarının bulunduğu Yassı ve onun bulunduğu vilâyet de aynı adı almıştır. Yassı'nın merkez olduğu Türkistan şehri ve vilâyeti XIV. yüzyılda, birbiri ile rekabet halinde bulunan Cengiz ahfadından doğuda Çağatay, batıda Cuciogulları ile Timur arasında el değiştirmekte idi. Rakiplerini yenip Cengiz soyundan bir hatun ile evlenerek küregen (hakan damadı) unvanını alan Timur, hamd nişânesi olarak Ahmed Yesevî Külliyesi'ni yeniden inşa ettirmiştir. Timur'un emriyle, eski külliye'nin yıkılarak âbidevî şekilde yeniden inşa edilmesi için tayin edilen Mevlânâ Ubeydullah (bazı kaynaklarda ise Abdullah) Sadr tarafından 1396 yılında çalışmalara başlanmış ve inşaat birkaç yıl içinde tamamlanmıştır. Dört yöne göre mihrverli olan âbide 46.5×65 m. ebadında bir yer kap-

Ahmed Yesevî Külliyesi'nin çinilerle kaplı, kûfî yazılı kuzey cephesi ve taçkapağı

lamaktadır. Güneyde 18 metreye yükseklen giriş takının iki yanında çifte minareler bulunmaktadır. Buradan, kazanlık denen tekke meydanına girilir. Kazanlığın kubbesi 37.5 m. yüksekliktedir. Ortada duran, sanat eseri kazan ve ejder ağızlı kandiller Leningrad'da Ermitaj Müzesi'ne götürülmüştür. Adak sahibi askerî ricâlin bıraktıkları tuğlar da artık kazanlıkta bulunmamaktadır. Külliye'nin kuzeybatı köşesinde mescid, batısında kütüphane, kuzeydoğu köşesinde ve doğuda aksaray denilen hükümdar ve şeyh maksûre*leri yer almaktadır. Türbe mihver üstünde, kuzeyde bulunmaktadır. Ahmed Yesevî'nin sandukası yeşim taşındandır. Külliye cephelelerinin büyük kısmı çini ile kaplıdır ve çini tuğlalar üzerinde büyük boy küfî harflerle yazılmış "Allah", "Muhammed" gibi yazılar ve binanın üst kısmını çevreleyen Bakara sûresinin elli sekizinci âyeti okunmaktadır. Çok ince oymacılık sanatı gösteren ahşap kapılar ve altın yaldızlı tunç tokmaklar da nâdir güzeldir.

XVI-XVIII. yüzyıllarda, Cengiz'in oğlu Cuci ahfadından Özbek ve Kazan hanları denilen sülâlelerin idaresine geçen Yassı, Abdullah Kazan Han zamanında (1557-1583) yeniden imar gördü. İran Hükümdarı Şah İsmâil 1510'da Batı Türkistan'ın güney illerini istilâ edip mezhebinin kabul ettirmek isteyince, çoğu Hanefî olan Türkistanlılar, Ahmed Yesevî Külliyesi'ni bu mezhebin timsali olarak gördüler ve onun mânevî himayesine sığındılar. Devlet merkezi bir müddet orada bulundu. Daha sonraki devirlerde ise Yassı'da sikke basıldığı

Ahmed Yesevî Külliyesi'nin planı

ve İşim (Esim) Han (ö. 1628) zamanında da bu şehrin ortalık (başşehir) olduğu görülmektedir. Külliye içinde bulunan han ve hatun mezarları bu döneme aittir.

Türkistan'ın 1864'te Rusya'ya ilhak edilmesinden sonra da önemini kaybetmeyen Ahmed Yesevî Külliyesi, bugüne kadar İç Asya'da müslüman Türklüğün en büyük ziyaretgâhi olmaya devam etmiştir. Bugün de bayram namazları için Ahmed Yesevî Camii'nin dışında toplanan cemaatin bütün ovayı doldurduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (de Goeje), II, 83; Makdisî, *Ah-senü't-tekâşim*, s. 274; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII (nşr. Muhammed Avvâme), Dimaşk 1976 — Beyrut 1396/1976, s. 43; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 315, 316; Handmîr, *Habîbü's-siyer*, Tahran 1333 hş., III, 468; M. E. Masson, *Mavzoley Hoci Ahmeda Yasevî*, Taşkent 1930; W. Barthold, *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris 1945, s. 186; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1966, s. 485, 486; Kazak SSR *Tarihi*, Alma-Ata 1979, II, 72, 110; H. Nurmuhammedov, *Mavzoley Hoci Ahmeda Yasevî*, Alma-Ata 1980, s. 29, 32, 226; A. Mankovskaya, "Nekotorie arhitekturo-arheologičeskie nabludennije po restavratsii kompleksa Hoca Ahmeda Yasavi v g. Turkestana", *İzvestiya An Kazak SSR*, XXVII, Alma-Ata 1958, s. 66-67; T. N. Senigova, "Unikal'noe kul'tovo sorujenije v rayone g. Turkestana", *Prosloe Kazaxstana po arheologičeskimi istočnikovu*, Alma-Ata 1976, s. 112-113; Kazak *Soviet Entsiklopediyası*, Alma-Ata 1977, XI, 215-216.

EMEL ESİN

AHMED ez-ZÂHİD

(bk. ENDERÂBİ).

AHMED ZEKİ PAŞA

Ahmed Zekî b. İbrâhîm b. Abdillâh
(1867-1934)

Mısırlı âlim ve edip.

23 Muharrem 1284'te (27 Mayıs 1867) İskenderiye'de doğdu. Aslen Mağriblidir; dedesi veya babası bir ticaret kafilesiyle Yafa'ya gelmiş ve daha sonra Reşîd'e yerleşmiştir. İlk ve orta tahsilini İskenderiye, Benî Süveyf ve Kahire'de yaptı. Kahire Hukuk Mektebi'nden (Medresetü'l-idâre ve'l-hukûk) mezun oldu (1888). İsmâiliye'de mütercim olarak göreve başladıktan bir süre sonra İçişleri Bakanlığı Matbuat Kalemî'ne (Kalemü matbûâtî vezâreti'd-dâhiliyye) geçti. *el-Vekâ'i'u'l-Mısıriyye* adlı resmî gazetede mütercim ve redaktör olarak çalıştı. Daha sonra Bakanlar Kurulu'na (Meclisü'n-nüzzâr) mütercim ve ikinci sekreter, ardından da genel sekreter tayin edildi. Bu sırada "paşa" unvanını aldı (1916). Mısır'ı temsilen pek çok ilmî kongreye iştirak etti. Mısır Üniversitesi'nin (bugünkü Kahire Üniversitesi) kuruluş çalışmalarına da katılan Ahmed Zekî Paşa el-Meclisü'l-ilmî el-Mısıri, el-Cem'iyetü'l-coğrafiyyetü'l-Hidiviyye, el-Mecmau'l-ilmî (Şam), Royal Asiatic Society (Londra), Real Academia de Historia (Madrid) gibi kuruluşlarda da üye idi. Mısır halkına vakfettiği büyük bir kısmı tarih ve edebiyata dair olan Latince, Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Arapça 18.700 ciltlik yazma ve matbu eserden meydana gelen kütüphanesine (el-Hizânetü'z-Zekiyye) önce Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye'de özel bir yer ayrıldı (1910-1921), daha sonra Kubbetü'l-Gürî'ye taşındı. Kütüphane ölümünden sonra tekrar Dârü'l - kütübü'l - Mısıriyye'ye nakleldi (1935).

İslâm dünyasının kültürel ve teknik yönden gelişmesi için ilme, dolayısıyla kitap ve kütüphanelere büyük önem verilmesini zarurî gören Ahmed Zekî Paşa, İstanbul kütüphanelerini birer birer dolaştıktan sonra gördüğü düzensizliği, kitaplardan faydalanma hususunda karşılaşılan güçlükleri, bu konuda gerekli düzenlemelerin yapılması ve kitapların korunması için alınması icap eden ted-

Ahmed Yesevî Külliyesi'nin kuzey kısmındaki türbenin çinilerle süslü çok dilimli kubbesi

